

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ

виконання вихователя, майстрів художнього слова, записів музичних казок, аудіокниг;

- аналіз “живого” мовлення;
- вправління у виразному виконанні;
- практично-ігровий пошук засобів художньої виразності: гра-імпровізація, гра ланцюжком (одна дитина починає виконувати роль, інша змінює її через певний час);
- відтворення тексту за ролями з використанням опорних малюнків [6, 17].

Висновки. Ігри-драматизації дають широкий простір для прояву творчих здібностей, самостійності та ініціативності дітей. Дошкільники активно розповідають, ставлять запитання, відповідають, вживаються в образи, оцінюють дії персонажів. Таким чином у дошкільнят формується мовленнєва, комунікативна, соціально-моральна компетентності.

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція)/Наук. кер. А.М. Бозуш/Дошкільне виховання. – 2012. – №7. – С. 4 – 18.

2. Білан О. Художньо-мовленнєва діяльність дітей молодшого дошкільного віку/ О. Білан. – Львів: Проман, 2005. – 56 с.

3. Бозуш А. Дошкільна лінгводидактика/ А. Бозуш, Н. Гавриш. – К.: Вища школа, 2007. – 242 с.

4. Бозуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах/ А.Бозуш, Н. Гавриш, Т. Котик. – К.: Видавничий дім “Слово”, 2006. – 204 с.

5. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське довілля”/ О.І. Білан, Л.В. Возна, О.Л. Максименко та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 264 с.

6. Шитіло Л. Грі-драматизації – належну увагу/ Шитіло Л. – Дошкільне виховання. – 2013. – №1. – С. 14 – 17.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2014

УДК 374

Світлана Луців, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ

У статті висвітлено становлення та розвиток курсів поезики і риторики у системі вітчизняної освіти XVII–XVIII століття; розкрито зміст і завдання поезики і риторик у досліджуваній період; визначено основні функції описаних курсів.

Ключові слова: риторика, поезика, промова, повчання, віршований твір, диспут, театралізована вистава.
Літ. 8.

Светлана Луців, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры
филологических дисциплин и методики их преподавания в начальной школе
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

РИТОРИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА

В статье образжено становление и развитие курсов поэтики и риторики в системе отечественного образования XVII – XVIII века; раскрыто содержание изадание поэтики и риторики в исследуемый период; определены основне функции описанья курсов.

Ключевые слова: риторика, поэтика, речь, наставление, стихотворное произведение, диспут, театралізованное представление.

Switlana Lutsiw, Ph.D. (Pedagogic) Drohobych State Pedagogical University by Ivan Franko

RHETORICAL SKILLS OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER THROUGH THE PRISM OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE

The article deals with the establishment and development of courses of rhetoric and poetics in the system of national education of XVII – XVIII century; the content and objectives of poetics and rhetoric in the period of investigation is shown; the basic functions of described courses are determined.

Keywords: rhetoric, poetics, speech, teaching, poetic essay, debate, theater performance.

Постановка проблеми. Сьогодні зростає попит на педагогів нового типу – освічених, наділених творчим

потенціалом, з розвинутим даром володіння живим словом. У зв'язку з цим набувають нового змісту показники педагогічного професіоналізму

– здатність до ефективного спілкування, культура усного і писемного мовлення, творчий підхід до навчального процесу взагалі. Тому майбутнім учителям у професійній діяльності необхідні знання не лише з педагогіки, психології, фахових предметів, а й з риторики, яка має забезпечити бездоганне володіння словом та прийомами впливу на аудиторію слухачів. Курс риторики в педагогічних вищих навчальних закладах стає плідним підґрунтям для розвитку та реалізації мовленнєво-мислительних здібностей майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема риторики підготовки вчителя досліджена ще недостатньо, хоч і розроблялися окремі її аспекти (здебільшого мовні) у вищих навчальних закладах, а саме: формування у студентів навичок монологічного висловлювання (Г. Васильєва, Л. Головіна, В. Костомаров, В. Скалкін); характеристика мовленнєвих якостей учителя (Ф. Гоноболін, В. Грехнев, Н. Кузьміна, Р. Хмелюк та ін.); комунікативна підготовка майбутніх учителів (В. Галузинський, В. Гриньова, М. Євтух, В. Кан-Калік, М. Петров, В. Полторацька та ін.); визначення функцій мовлення в педагогічному процесі (Н. Іполитова, Т. Ладигенська, Г. Сагач та ін.). Питання риторики підготовки вчителів розглядаються у процесі дослідження проблеми педагогічної творчості (М. Лазарєв, І. Синиця, І. Страхов) і ролі риторики-мовленнєвого компонента в структурі педагогічної діяльності (М. Вашуленко, І. Зязюн, А. Капська, М. Пентиліук, Г. Сагач).

Мета статті з'ясувати становлення та розвиток курсів поезики і риторики у системі вітчизняної освіти XVII – XVIII століття.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вагоме місце у системі вітчизняної освіти XVII – XVIII століття посідали курси поезики й риторики, які сприяли формуванню національної свідомості в епоху релігійного протистояння східної й західної церковної традиції. Навчання риториці й поезики стало засобом духовного піднесення українського народу, що проявилось у виданні значної кількості полемічної та проповідницької літератури, появи віршованих праць філософсько-релігійного спрямування, поширенні й інсценізації драматичних творів, які будувалися за правилами шкільних риторик і поетик тощо.

Утім поява навчальних курсів поезики й риторики в українських освітніх закладах не була унікальним явищем. Передусім слід наголосити на тому, що ці курси входили до освітньої системи Речі Посполитої, до складу якої входила переважна більшість й українських земель (до 1686 року у її складі був і Київ). Тому на етнічних українських землях набули поширення єзуїтські

колегії, що поділялися на два типи: звичайні з підготовчим класом, трьома граматичними й двома середніми, у яких вивчали риторику й поезику та вищі, що мали класи філософії та теології. Подібний поділ існував й в українських школах, свідченням чого було відкриття Львівської, Луцької, Кам'янець-Подільської, Переяславської, Київської, Новгород-Сіверської колегій [7, 19 – 20]. Разом з тим у деяких українських школах вищого типу (Ярославська, Львівська, Фастівська колегії) навчання починалося з курсів риторики й поезики і тільки після цього продовжувалося у філософських і богословських класах [2, 46].

В українських колегіях під час вивчення риторики й поезики значна увага приділялася складанню промов, повчань, віршованих творів, проведенню диспутів, постановці театралізованих вистав тощо. Загалом навчання риториці й поезики було спрямоване на те, щоб навчити учнів усім тонкошам ораторського мистецтва, передусім з метою ведення полемічних диспутів і дискусій з уніатами, протестантами та єзуїтами. Для цього учням необхідно було освоїти латинську мову, античну літературу, римську патристику, щоб уміти відстоювати свої переконання, демонструючи при цьому слабкі сторони опонентів. Крім того, оскільки латина вважалася мовою науки, освіти й культури, то нею переважна більшість курсів в українських школах вищого типу. Саме тому практично усі посібники з риторики й поезики були написані латинською мовою, а практичні заняття з даних курсів мали також на меті оволодіння учнями латиною.

В історії українського шкільництва викладання риторики й поезики являло собою своєрідний комплекс, у якому “формувався якесь єдине уявлення про техніку, особливості та суспільне призначення словесної творчості загалом” [1, 108]. Тобто поезія та риторика мали спільні цілі й завдання, підпорядковувалися визначеним правилам і законам теорії красномовства. Зокрема у латиномовних підручниках з поезики і риторики висвітлювалися філософські проблеми створення ораторської прози, драматичної поезії, різного роду віршування, аналізувалися теоретичні й практичні аспекти красномовства віршування, подавалися античні зразки промов, ліричних і драматичних творів, художніх праць. Разом з тим українські мислителі й педагоги досліджуваного періоду у своїх підручниках намагалися синтезувати античні риторики традиції з філософськими надбаннями латинської західної науки з метою створення власного типу риторики-поетичного мистецтва, у якому поєднувалися і візантійська, і римська філософська парадигма.

У цьому ракурсі важливо наголосити, що найбільшого розквіту шкільні риторика й поезика набули у другій половині XVII – першій половині XVIII ст., коли почала функціонувати Києво-Могилянська колегія. Завдяки Петрові Могилі, який прагнув до осучаснення православ'я, шкільне риторичне й поетичне мистецтво набрало нового звучання: у ньому органічно поєднувалися західнокатолицька, антична та візантійська традиції. Для написання власних поезик і риторик викладачі Києво-Могилянської колегії широко використовували польські поезики і риторика, які базувалися на творах ренесансних авторів (Р. Луллія, М.Д. Віди, Я. Понтана, А. Доната Е. Роттердамського та ін.). Утім, як зазначає відомий вітчизняний літературознавець Дмитро Наливайко, хоч викладачі Київської колегії були знайомі з італійськими латиномовними поезиками XVI ст., зокрема “Поетичним мистецтвом” (“De arte poetica”, 1527 р.) М.Д. Віди та “Поетикою в семи книгах” (“Poetica libri septem”, 1561) Ю.Ц. Скалігера, вони головним чином користувалися польськими посібниками, що засновувалися на названих вище італійських поезиках [3, 3]. Це дає підстави стверджувати, що навчання поезії в українських колегіях здебільшого проходило через посередництво польських навчальних посібників з даного курсу. Окрім того, дане твердження доводить, що у всіх українських посібниках з риторики, і насамперед поезики, яскраво вираженим є дидактичний елемент, якого практично не було у поезиках ренесансних авторів.

Треба також відзначити, що важливим критерієм при укладанні програм з курсів поезики й риторики було так зване *pietas litterata* (вчене благочестя), що ґрунтувалося на засадах гуманізму та церковних традиціях [4, 75]. Завдяки даному критерію видавалося можливим поєднання античного філософського світогляду з міцними християнськими устоями та їх введення до шкільних програм. На нашу думку, вищенаведеними положеннями можна пояснити спрощені схоластичні (від латинського слова “*sholae*” – школа) трактування низки теоретичних законів й настанов поетичної творчості, ретельний відбір античних творів для читання, алегоричну інтерпретацію давньоримських міфів чи легенд, що були подані у поезиках київських професорів.

Важливо відмітити, що до початку XVIII ст. поезика й риторика чітко розмежовувалися, не перепліталися між собою. Це можна пояснити тим, що у ренесансний період шкільна традиція дотримувалася чіткої регламентації курсів словесності, запозиченої ще з періоду пізньої Античності: першою сходинкою у навчанні стилю

було вивчення поезики, наступною, вищою – курс риторики. Тільки на початку XVIII ст., починаючи з творів Феофана Прокоповича, відбувається часткова абсорбція поезики до вищого ступеня теорії словесності, використання у курсах поезики основних законів риторики.

Отже, вітчизняні автори шкільних поезик XVII – XVIII ст. дотримувались погляду, що визначальними формантами поетичної мови є художній вимисел та метрична організація мови. Окрім того, поетична мова повинна була відрізнятися від щоденної образністю, емоційністю, словесною орнаментальністю, що проявлялося у застосуванні різних стилістичних фігур та риторичних засобів. Тому, будучи шкільними посібниками, в усіх поезиках даного періоду значна увага була зосереджена навколо проблем художньої форми, засобів мови і стилю. Відповідно, логічним продовженням навчання теорії стилю, використання художнього слова, теоретичних основ ораторського мистецтва стали курси з риторики.

Вивчення риторики, так само як і поезики, проходило через посередництво західноєвропейської шкільної традиції, яка базувалася на кращих взірцях античного риторичного мистецтва. У досліджуваній період у навчально-виховній практиці вітчизняних колегій широко використовувались латиномовні польські, італійські, іспанські посібники з риторики [4]. Це дає підстави стверджувати, що вивчення риторики в українських навчальних закладах будувалося на певного роду латинській основі. Водночас автори даних посібників спиралися на традиції античної науки красномовства (ідеї Аристотеля, Цицерона, Квінтілана, Лукіана та ін.). Разом з тим, не слід беззаперечно слідувати даному положенню, оскільки давня східновізантійська риторична традиція, що походить від Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Назіанзіна та інших, також знайшла своє застосування у вітчизняних освітніх установах. Особливо активною і життєдайною вона виявилася під час полемічних сутичок православних й католицьких просвітителів та релігійних діячів.

Подібно до поезик, посібники з риторики також ділилися на загальну й практичну частини. У першій частині було подано теоретико-філософський зміст зазначеної науки: походження й предмет риторики, її призначення і користь, складові частини тощо. Принагідно зауважимо, що риторика у досліджуваній період розглядалася як філософсько-дидактична наука, за допомогою якої відбувалося мовленнєве виховання особистості. Це виявляється у її здатності до формування ідеологічного складника життєвої

позиції кожної особистості, її здатності висловлювати і захищати власні думки словом.

У цій же частині було уміщено ґрунтовний аналіз п'яти основних компонентів риторики винаходу (*inventio*), розміщення (*dispositio*), словесного вираження (*elocutio*), запам'ятовування (*memoria*) і виголошення (*pronuntiatio*). В українських тогочасних риториках питання словесного вираження або іншими словами питання стилю було представлено доволі широко. Згідно з поглядами авторів багатьох шкільних риторик (Ф. Прокопович, Г. Кониський, Й. Кононович-Горбацький, С. Яворський), зміст теорії стилю полягав у вивченні суті, достоїнств і вад літературного стилю, його функціонально-жанрових різновидів; підборі слів та їх розміщенні в контексті кожного окремого твору; тропів і словесних фігур як важливих експресивно-емоційних засобів вираження; ритміко-синтаксичної структури художньої мови. Зокрема Ф. Прокопович у своєму трактаті "Про риторичне мистецтво" відмічав важливе значення художнього слова, що "легко проникає в душу і відводить її, звідки хоче, захоплює і жене, куди хоче, робить її, якою хоче, викручує, обертає, зміцнює, запалює гнівом, хвилює обуренням, дотикає любов'ю, спонукує до сліз, розвеселяє, напоює зворушенням чи страхом. Але ті самі емоції, якщо захоче, виполоює і викоринює без зусиль" [5, 108]. Окрім того, на його думку, ораторська проза повинна була відрізнятися від загальноприйнятої розмаїттям стилістичних фігур та вишуканими формами речень, що давало змогу ораторові проникати у серця і душі слухачів. Майже у всіх українських риториках спосіб словесного вираження було представлено у трьох формах: монологічній, діалогічній і змішаній. Відповідно до жанру, роду й виду кожного твору автори посібників рекомендували добирати й найвдалішу форму викладу. До того ж загальноприйнятим правилом художньої прози було використання вимислу під час виступу. Це своєю чергою потребувало неабияких зусиль учнів у підготовці власних промов, особливо публічних.

В одній з перших українських риторик "Оратор Могілянський", яка була складена викладачем Києво-Могілянської колегії Й. Кононович-Горбацьким зазначено, що в ораторській мові, усе повинно бути на своєму місці, плавним, ясним, красивим, приємним і обов'язково слід звертати увагу на ритміку речень, яка позитивно впливає на емоційну й моральну сферу слухачів [8, арк. 108]. Тому автори курсів риторики радили спудеями продумувати кожне слово, кожну стилістичну фігуру чи прийом, структуру й

композицію, форму, стиль промови. Окрім того учням необхідно було обміркувати свою міміку, жести, поставу відповідно до змісту, щоб надати промові більшої емоційності, драматизму, правдоподібності. З даного контексту стає цілком очевидно, що навіть у теоретичних положеннях шкільних риторик проявляються певні ознаки шкільної драми як важливих факторів впливу на слухачів

Чільне місце у риторичній теорії посідали питання відповідності стилю змістові твору. Загальноприйнятим положенням у риторичній означеному періоду було те, що без згаданої відповідності неможливо досягти головної мети промови. Передусім це було пов'язано із вивченням основних законів використання трьох відповідних стилів – високого, середнього й низького, за кожним з яких закріплювалися певні жанри і відповідний добір стилістичних засобів.

Для високого стилю, на думку Ф. Прокоповича, притаманні величаві форми слів, вишукані метафори та алегорії, взяті від великих речей, численні роздумування, що проявляються у складних широких реченнях тощо. Характерними рисами середнього стилю він вважає "не дуже витончені речення, привабливі і красиві слова, часті та приємні метафори, взяті від гарних речей, особливі дотепи, справжні періоди та ще й досконалі, часті рівномірні колони періодів, приємні дегресії, а вживаються скромні пошуття, які виступають рідко, а також фігури, що слугують для розваги" [5, 144]. Відповідно особливістю низького стилю, згідно з ідеєю українського професора, є своєрідний підбір слів і речень у справах низьких, малих, фамільярних. Даний рід стилю можна використовувати для жартів, повчань, порад різного характеру.

Щодо практичних настанов у курсі риторики, то тут слід відмітити різноманіття використання ораторської прози у повсякденному, суспільному й політичному житті. Наприклад у Ф. Прокоповича подано наступні приклади: натхнення війська перед боєм; возвеличення добрих справ відомих людей, щоб ті не залишилися невідомими, а слугували взірцем поведінки для інших; викриття єретиків; хвала Богові; зупинка влучною промовою збурення війська чи простого народу; промова; історичні твори; прийом послів; листування, особливо державного значення; церковна історія та життя святих [5, 216]. Особливо важливе місце у його "Риторичній" відводилося церковному красномовству, умінню складати проповіді. Слід зазначити, що саме Ф. Прокопович почав виділяти у проповіді дидактично-виховні цілі, які повинні були співвідноситися із зовнішньою стороною,

майстерністю та віртуозністю її форми, оскільки без даних ознак “сухою стає ампліфікація, тупіють дотепи, не усміхаються тонкощі та жарти, вся промова стає охлялою та нудною й неначе повзає по землі, і що більше, навіть здається мертвою” [5, 241]. Він також неодноразово наголошував у своєму трактаті “Про риторичне мистецтво” на необхідності дотримання ясності, чистоти й відповідності словесної форми змісту твору.

У практичній підготовці найбільше уваги приділялося складанню діалогів та веденню диспутів. Оскільки вони носили публічний характер, то автори риторик неодноразово звертали увагу вихованців на необхідність включення до виступів жестів та міміки. Значну роль у промові відігравали інтонація голосу та рухи. Зокрема у “Руці риторичній” Стефана Яворського, відомого київського професора та проповідника, можемо знайти такі практичні настанови: “Проголошення є речей і промов по достоїнству голосу і тіла рух. У проголошенні слідкуйте за голосом і діями. По-перше, голос. Голос має бути різним відповідно до справ і речей виголошуваних. Так, у люті голос має бути розлючений, у печалі сумовитий і густий, у пристрасті притишений, добрий, сумний. Силою помірний, у стані задоволення рівний, світлий, веселий, вільний тощо. ... Очі також повинні відповідне промовляти. І руки треба використовувати, наприклад, коли йдеться про небо – показувати у височінь, про землю – вниз” [6, 365 – 366]. Таким чином, можемо констатувати, що особливо уприкладних частинах риторичних посібників почали активно розвиватися прості драматичні жанри (діалоги, декламації), які згодом перейшли у більш складні форми – драми, трагедії, трагікомедії тощо. Відповідно до основних законів шкільних риторик, драми також вибудовувалися за певними правилами, утримуючи назву “правильної драми”.

Отже, риторика, яка проникла у жанрову систему шкільного театру, зумовила появу специфічних шкільних ораторських творів (декламацій та діалогів), котрі були на стику театру, літератури та педагогіки. За їх допомогою формувалися ораторські уміння дидакалів, проходила підготовка до публічних виступів, відточувалися поетико-риторичні здібності. Також саме риторикою визначався вибір теми декламацій та діалогів, визначалися способи її реалізації, поєднання різних частин, побудова сюжету тощо. Слід підкреслити, що ораторські жанри використовувалися переважно у шкільній практиці і не призначалися для широкої публіки. Однак під час урочистих подій декламації

виходили за межі школи, відіграючи роль вітальних або тріумфальних промов. Діалоги ж мали складнішу форму й змістове наповнення, у них були присутні певні елементи театральності. Тому діалоги частіше й простіше перетворювалися у шкільні драматичні твори, ніж декламації. Для них характерними було використання диспутів, у яких простежувалися риторичні тенденції – домінування обговорення певних проблем над їх вирішенням.

Висновки. Як видно зміст й завдання поетик й риторик у досліджуваній період доволі часто перепліталися, абсорбуючи в собі певні характеристики кожної галузі науки. Водночас у даний період вивчення курсів поетики й риторики не мало на меті дослідження та аналіз творів теоретико-літературних характеру, як це проявилось у наступних століттях. Передусім вони виконували дидактичні й виховні функції, а лише згодом – етичні й естетичні, тому вони мали яскраво виражений схоластичний (шкільний) характер. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні використання курсів риторики у практиці сучасної підготовки майбутніх вчителів.

1. Бондаревська І.А. *Парадоксальність естетичного вукраїнській культурі XVII–XVIII століть* / І.А. Бондаревська. – К.: Парапан, 2005. – 308 с.

2. Коба Л.А. *Братські школи в Україні: XVI–XVII ст.* / Л.А. Коба // *Початкова школа*. – 1994. – №11 – С. 45 – 47.

3. Наливайко Д.С. *Українські поетики й риторики епохи бароко: типологія літературного-критичного мислення та художня практика* / Д.С. Наливайко // *Наукові записки / Редкол.: В.П. Моренець (гол. ред.) та ін.* – Київ: Стилюс, 2001. – Т. 19: Філологічні науки. – С. 3 – 17.

4. Пилипюк Н. *Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва* / Н. Пилипюк // *Європейське Відродження та українська література. XIV–XVIII ст.* / АН України. Ін-т літератури ім. Т. Шевченка / Ред. О. Мишанич. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 75 – 110.

5. Прокопович Ф. *Сочинения / Ф. Прокопович / Под ред. И.П. Еремина.* – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961 – 512 с.

6. Яворський С. *Філософські твори.* / Стефан Яворський – К.: Наукова думка, 1992. – Т.1 – 629 с.

7. Яковенко Н.М. *Латинське шкільництво і “шкільний гуманізм” в Україні кінця XVI – середини XVII ст.* / Наталія Миколаївна Яковенко // *Київська старовина*. – 1997. – №12. – С. 11 – 27.

8. *Orator Mhileanus Marci Tulli Ciceronis apparatissimis Partitionibus excultus ... sub reverendissimo patre Josapho Kononovio rhetorices professore anno 1636 mensis Aprilis die 27.* – *Нові надходження 1969 р.* – ІР НБУВ, № 80, 301 арк.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2014